

СИСТЕМА І ВИДИ ФУНКЦІЙ ПРАВА

Віктор Ковальський,
*президент видавничої організації "Юрінком Інтер",
кандидат юридичних наук, доцент*

Визначення функцій права є важливим завданням правової науки. Розвиток теорії держави та права пов'язується зі збільшенням наукових знань щодо фундаментальних функцій права, розумінням впливу права на суспільні процеси. Наукові знання про стан, детермінацію та закономірності розвитку функцій є необхідною умовою для побудови в Україні ефективної й демократичної правової держави. З розв'язанням цих проблем пов'язані питання ролі правосвідомості та правової культури українських громадян, виховання солідарності з правом, сприйняття його у свідомості як абсолютної цінності. Аналіз стану та соціальної детермінації функцій права є надзвичайно актуальним як в інституціональному та нормативному аспектах, так і в аспекті поєднання державної діяльності з охороною права та соціальної активності людини в питанні про закономірності розвитку функцій. Властивості й призначення окремих функцій права, зокрема регулятивної, охоронної, соціально-економічної, організаційної, інформаційної та культурно-виховної визначаються великим ступенем залежності від властивостей системи права та його соціального призначення, а також певним чином від методів здійснення державної діяльності. Визнаючи те, що система функцій права є залежною від

властивості й призначення права, потрібно визнати аксіоматичним положення проте, що як юридичний інструмент право є регулятором усіх суспільних відносин — як існуючих, так і необхідних й очікуваних. На нашу думку, в системі права продукується певна ідеологія регулювання й охорони правовідносин, а отже, йдеться саме про необхідні та бажані правові відносини, тобто про те, яким чином, заради чого виникають, змінюються та зникають ці відносини, а також відображується критичний обсяг емпіричного матеріалу, тих юридичних фактів, через які реалізуються, здійснюються функції права. Система функцій права включає: базові ідейні положення (принципи права як висхідні ідеї, зокрема, принципи регулятивного та охоронного права), типи регулювання правових відносин (охоронне, зобов'язальне, дозвільне, повідомлююче регулювання) та відповідну правову емпірику. Така тріада (ідеї — регулювання — емпіричний матеріал) є важливим підтвердженням балансу правових реалій на користь того чи іншого правового принципу або типу правового регулювання, суспільно необхідного в той чи інший момент правового життя. Наявність такого балансу є неспростовним доказом життєздатності системи функцій права або лише її абстрактним ідеологічним проявом.

ПОГЛЯД НАУКОВЦЯ

Виходячи із розуміння правових відносин як частини суспільних відносин, що є надбудовними, ідеологічними, а отже, другорядними щодо матеріальних відносин, теорія держави і права у радянські часи знаходилася у колі спрощених й іноді заідеологізованих поглядів на право та його функції. У теорії права радянських часів досить широко трактувалися функції правової системи в цілому, що була побудована на певних компонентах, певних суспільних структурах (структурних рівнях суспільства, сфер громадського життя, трудових, сімейних відносин тощо). При цьому юридична наука виходила з того, що, в першу чергу, необхідно досліджувати основні функції, оскільки існує потреба в більш глибокому їх пізнанні, зокрема в переході від формальної класифікації до змістовної, від функцій права до функцій правової системи. Високого рівня упорядкованості всього соціального життя, здійснення державного управління на основі єдності та порядку в суспільних відносинах, вважалося, можна досягти за допомогою якнайширшого використання нормативно-правової форми суспільного регулювання. При цьому правова система виконувала роль організуючого і зв'язуючого фактора щодо самої держави, її органів і посадових осіб. Отже як бачимо, змістовність міркувань межувала з абстрактністю, надмірною ідеологізованістю, до того ж, із розумінням виключно надбудовної ролі функцій права, що не дозволяло виокремити їх та конструювати органічну структуру функцій в соціалістичному, цілком симетричному суспільстві. Регулятивна та охоронна функції права розглядались як відокремлені та основні щодо інших функцій права.

Потрібно зазначити, що за основу конструювання системи функцій права потрібно обирати саме їх ін-

формативно-комунікативні та ціннісно-орієнтаційні властивості, які кореспондуються зі змістом правових відносин. Будучи різновидом соціальних відносин, останні виникають і розвиваються в надрах реального суспільного життя, яке детермінує, вимагає захисту та регулювання, суспільного збагачення та інформатизації існуючих та бажаних суспільних відносин. Правові відносини реально виникають у русі взаємодії та співпраці окремих учасників, сторін цих відносин. Й, таким чином, правове відношення є нічим іншим, як продуктом активного правового життя, в якому здійснюється правова оцінка суспільних контактів, орієнтація на певні правові зв'язки та цінності. Чим більше існує таких контактів, зв'язків, цінностей, тим різноманітнішим, активнішим, динамічнішим є таке життя, саме його ідейний та прагматичний оборот. Проте самі контакти й зв'язки ще не є юридичними за своєю суспільною природою, оскільки для визнання їх такими потрібен той необхідний правовий компонент — охоронюваний законом інтерес або мета, які передбачають визначений в праві результат, що є цінним для певного індивіда, суспільства, держави (придбати майно, віддати свій голос, сплатити податок, укласти угоду, створити систему доступного правового захисту тощо). За виразом Карла Маркса, надбудовні відносини, до яких й належать правові відносини, жодним чином не впливали на виробничі базисні відносини, які складаються незалежно від волі та свідомості людей. Але саме наявністю активного суб'єктивного компонентна (волі суб'єкта, свідомості учасника правовідносин, правозначного інтересу, мети, мотивації) правові відносини відрізняються від інших суспільних відносин. Правові відносини за соціально-психо-

логічною природою є вольовими відносинами. Вони виникають, існують у різних сферах життєдіяльності (економіки, соціальній сфері, праці, сфері розваг тощо) й переможуються в процесі створення результатів людської праці. Так, у створенні об'єктів інтелектуальної власності, зокрема авторського права, беруть участь автор (фізична особа, яка своєю інтелектуальною працею створює певний рукопис), видавництво (юридична або фізична особа, яка за допомогою редагування обробляє рукопис), друкарня (суб'єкт виробництва, який за допомогою певного технологічного процесу, способу друку створює матеріальний об'єкт — книгу). В результаті їх взаємодії саме й виникає об'єкт права інтелектуальної власності, в якому кожна зі сторін має певні права та обов'язки. Проте охороні підлягає частина авторського права, а саме рукопис, права на його розповсюдження, правомірне цитування тощо, а не книга як технологічний або редакторський процес опрацювання рукопису, брошурування, способу відтворення тощо.

Індивідуальні вольові відносини набувають правозначення саме за реалізацією функцій права, зокрема з регулювання, інформування, охорони, в результаті дії яких сторони відносин виконують певні правові ролі, набуваючи одночасно певних прав і обов'язків. При цьому російські вчені-теоретики вказують на те, що виникнення певних юридичних прав та обов'язків не замінює економічних, соціальних та інших відносин, а лише виокремлює чіткі межі, терміни, умови для виконання мети договору сімейного, трудового або адміністративного відношення, умов реалізації прав громадян, у чому й полягає значення права для охорони інтересів сторін правовідносин, реального захисту їх судом або іншим органом держави. Індивіду-

ально-вольовий характер правовідносин має багатозначний зміст та різноманітну структуру. Спрощена структура правовідносин виглядає як зв'язок та взаємодія прав та обов'язків сторін. Так, за договором купівлі-продажу одна сторона (продавець) передає або зобов'язується передати майно (товар) у власність другій стороні (покупцеві), а покупець приймає або зобов'язується прийняти майно (товар) і сплатити за нього певну грошову суму (ст. 655 ЦК), за договором міни (бартеру) кожна із сторін зобов'язується передати другій стороні у власність один товар в обмін на інший товар, тут кожна із сторін є продавцем того товару, який передає в обмін, і покупцем товару, який одержує взамін (ст. 715 ЦК). Наведені приклади цивільно-правових зв'язків мають двосторонні правовідносини, за яких кожна із сторін має взаємні права та обов'язки. В цивільному праві мають місце односторонні правовідносини (при договорі дарування, при спадкуванні тощо). Односторонні правовідносини існують й в публічних галузях, зокрема в господарській та фінансовій галузях права. Головною тут є ознака одностороннього волевиявлення, наприклад, за бажанням особи вона може в односторонньому порядку дарувати державі (державній установі) майно, грошові кошти тощо або здійснювати благодійну діяльність, іноді на шкоду своєму бізнесові. Хоча потрібно зазначити, що односторонні правовідносини в публічних галузях права не виникають виключно із одностороннього волевиявлення. Можливі варіанти виникнення багатосторонніх правовідносин (купівля-продаж через посередників, наявність генерального підрядника й кількох субпідрядників у договорі про капітальне будівництво тощо). Збільшення кількості учасників правовідносин не

ПОГЛЯД НАУКОВЦЯ

змінює їх структури, вони всі є відносними правовими відношеннями, за якими всім учасникам належать певні права та певні зобов'язання, що є симетричними між собою, а всі інші особи, які не є його учасниками, не мають щодо цього правового відношення ані прав, ані обов'язків. Правове відношення, зауважує О.Ф. Скакун, не може виникнути тільки на підставі існування лише певних прав або лише певних обов'язків. В абсолютних правових відносинах, на протипагу відносним, на всіх учасників покладається певний обов'язок, наприклад, не заважати правласнику володіти, користуватися та розпоряджатися річчю. В цивільному праві це є також правом інтелектуальної власності. Згідно зі ст. 418 ЦК право інтелектуальної власності є непорушним. Ніхто не може бути позбавлений права інтелектуальної власності чи обмежений у його здійсненні, крім випадків, передбачених законом. В адміністративному праві — це обов'язок певних суб'єктів покласти край правопорушенню. (Ст 6. КУпАП покладає публічний обов'язок на органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, громадські організації, трудові колективи розробляти і здійснювати заходи, спрямовані на запобігання адміністративним правопорушенням, виявлення й усунення причин та умов адміністративних правопорушень). Продовжуючи характеризувати зміст загального правового відношення зауважимо, що кожна галузь права має характерне правове відношення, адекватними якому є органічні цій галузі права предмет, метод та нормативні джерела. Так, для джерел цивільного права характерним є їх множинність, зокрема це Конституція України, чинний ЦК України, акти Президента, постанови КМУ, договори, звичаї, причому сторони мо-

жуть відступити від положень актів цивільного законодавства і врегулювати свої відносини на власний розсуд (ст. ст. 6 і 7 ЦК). Для джерел адміністративного права такою властивою є багатоканальна залежність від різноманітних адміністративно-правових актів. З цього потрібно зазначити про розпорошеність та несистемність адміністративного законодавства, еkleктичність (поєднання різнорідних за своєю природою елементів) змісту матеріального адміністративного законодавства, застарілість основних інститутів адміністративного деліктного права, зокрема навіть склади адміністративних судів встановлюються в підзаконних актах, що є прямим порушенням вимог Конституції України. Проте, якщо для галузі приватного права, яким є, зокрема цивільне, множинність джерел є необхідною умовою застосування й розвитку, то для адміністративного права як для галузі публічного права така ситуація є незрозумілою. У той же час для кримінального права як для галузі публічного охоронного права характерною є концепція єдності джерел кримінального закону (ст. 3 КК України).

У правових відносинах можуть брати участь лише такі суб'єкти, які володіють певними якостями, визначеними в законодавстві (наявність правосуб'єктності, правового статусу, правоздатність та дієздатність, компетентність). Правове відношення поєднує його учасників взаємними правами та обов'язками. На нашу думку, саме поєднання прав та обов'язків, а також реальних дій та їх наслідків, складає ту правову роль особи (фізичної або юридичної), яку вона виконує в сенсі певної функції права. Так, фактична реалізація організаційної (інтегративної) функції — виконання компетенції — є формою реалізації влади і владних повноважень, а реалізація

охоронної функції — застосування інститутів правової відповідальності, санкцій, складу правопорушення, обмеження прав людини — є формою реалізації процесуальних повноважень з кваліфікації правопорушення й дотримання меж відповідальності. В той же час реалізація регулятивної функції — виконання договору поставки, купівлі-продажу — пов'язана із фінансовим рухом й відповідними розрахунками, а вступ у шлюб є формою виконання сімейних правових відносин тощо. Реальні дії учасників правовідносин супроводжуються виникненням юридичних фактів, функціонуючий механізм яких включає виникнення, зміну, здійснення або припинення таких відносин. Врешті-решт встановлення таких фактів є основою складовою юридичної діяльності, в межах якої виникають різновиди фактів, а саме правові події та правові дії. Й якщо події — це явища, які не залежать від волі людини (стихійне лихо, смерть, хвороба, дорожньо-транспортна пригода, пожежа тощо), то дії (правомірні, правонейтральні або протиправні) якраз вчинюються в контексті функцій права.

Аксіоматичним є положення про те, що реалізація правових відносин спирається на виконання норм права, на добровільну й правомірну поведінку їх учасників. Однак не виключається й державний примус. В конституційних актах багатьох держав виписані обов'язки громадян виконувати закони (Стаття 7 Декларації прав людини і громадянина від 26 серпня 1789 р.: "кожен громадянин, який викликається або затримується в силу закону, повинен негайно підкоритися; у випадку опору він несе відповідальність"; стаття 19 Основного закону Федеративної Республіки Німеччина (1949 р.): "згідно з даним Основним законом будь-яке основне право може бути обме-

жене законом або на основі закону, цей закон мусить мати загальний характер, а не стосуватися лише окремого випадку. Крім того, в законі повинно бути названо це основне право із вказівкою на статтю"; стаття 54 Конституції Італії (1947р.): "Всі громадяни зобов'язані бути вірними Республіці і повинні дотримуватися її Конституції і законів. Громадяни, яким ввірені державні функції, зобов'язані виконувати їх дисципліновано і чесно, приносячи присягу у випадках, передбачених законом"; стаття 9 Конституції Королівства Іспанії: ч. 1: "Громадяни і органи публічної влади зобов'язані дотримуватись Конституції і поважати правовий порядок"; ч. 3: "Конституція гарантує принцип законності, ієрархію нормативно-правових актів, опублікування правових норм, заборону зворотної сили норм, в яких містяться санкції, що не сприяють здійсненню особистих прав або обмежують їх, право на юридичний захист, відповідальність органів публічної влади за свавілля." Причому такий обов'язок є поліморфним (багатозначним) за своєю природою й може об'єднуватися із правом громадянина на захист, із загальним обмеженням прав громадян, патріотичним завданням захищати вітчизну або поєднуватися із відповідальністю органів публічної влади за можливе свавілля. Тому ми повинні розуміти багатофункціональність права як систему права в цілому і систему його функцій. Система права і система функцій права поєднуються як дві взаємозалежні структури, перша з яких є стабільним ядром (центром системи), а друга — динамічним похідним утворенням. Ці функції можуть бути лише похідними, додатковими щодо системи права; вони мають подвійну залежність, по-перше, від змісту правових відносин, які продукуються системою права, а по-

ПОГЛЯД НАУКОВЦЯ

друге, від функцій самої держави. У зв'язку з цим потрібно виокремити поняття "функція права", "завдання права", "функціонування права" та "роль права". Автори фундаментального підручника з теорії держави та права вказують: щоб чіткіше усвідомити поняття "функція права", слід визначити, у чому її відмінність від близьких за змістом юридичних категорій. Так, термін "роль права" вказує на значення права у житті суспільства, держави на певному етапі їх розвитку. На нашу думку, йдеться про історичну роль права, його пам'яток, зокрема активний вплив ідей і норм Магдебурзького права на розвиток торговельних відносин в умовах середньовіччя. "Роль права" розглядається як більш загальне щодо функції поняття. Саме у цьому їх відмінність. Термін "завдання права" характеризує місію права в певній реальній площині. Завдання права відображає соціально-необхідну мету, досягненню якої воно повинно всебічно сприяти. Залежність функції права від його завдань знаходить прояв у тому, що, по-перше, завдання часто безпосередньо обумовлюють саме існування функцій, по-друге, визначають їх зміст і, по-третє, що є особливо важливим, суттєво впливають на форми та методи їх реалізації, визначаючи конкретні напрями правового впливу. На певному історичному відрізку часу право відіграло не лише позитивне, а й негативне значення. Так, жорстке фіксування кланових та цехових виробничих відносин, феодалних та дворянських земельних відносин заважало розвитку суспільного прогресу досить тривалий час. Термін "функціонування права" відображає дію права в соціальному контексті. Дати повну функціональну характеристику права означає розкрити способи його впливу на суспільство, застосування самого права та окре-

мих інститутів. І якщо "функція права" — це власне поєднання сучасного і майбутнього у праві, то "функціонування" віддзеркалює дію права лише в контексті сучасних умов. Отже, "функція права" і "функціонування права" є дуже близькими, але не такими, що повністю збігаються, поняттями. Функціонування права — питання, безпосередньо пов'язане з проблемою функцій, оскільки характеристика системи функцій — це, по суті, характеристика функціонування права. У конкретному ж значенні поняття "функціонування права" означає дію права як елемента соціальної системи поряд з державним впливом, мораллю, релігією, іншими соціальними регуляторами. Тобто функціонування — це дія права у соціальній системі, реалізація його функцій, втілених в суспільних відносинах. З цього приводу виникає питання функціонування "тіньового" права, коли корупція, деформація юридичних правил, інші відхилення від нормативних моделей і системи діючих актів порушують необхідний баланс публічних і приватних інтересів, негативно впливають на кінцеві результати функціонування права. Підкреслюючи роль права в цілому, автори праці "Правова система України" слушно зазначають про рівень правового регулювання та правову систему в цілому, які сьогодні є такими, що дозволяють посилаючись на одні й ті самі положення та принципи для діаметрально протилежних тверджень. Це неприпустимо і викликає відповідне ставлення спільноти до права. Ніякі модифікації та викликані часом зміни в законодавстві не повинні руйнувати ціннісні категорії, які мають бути непорушними. Не можна посилаючись на справедливість та верховенство права, порушуючи закон і принципові правові засади. Систему функцій права пра-

ПОГЛЯД НАУКОВЦЯ

вomisно розглядати як похідну від системи права. Й на цій підставі можна виділити чотири види функцій права, що утворюють систему: а) загальноправові функції (властиві всім галузям права); б) міжгалузеві функції (властиві двом чи більше, але не всім галузям права); в) галузеві функції (властиві одній галузі права); г) функції правових інститутів та норм права властиві конкретному інституту або нормам, групі норм права). Існує інша класифікація функцій права, залежно від рівня узагальнення нормативно-правового матеріалу. Питання про співвідношення функцій права різних рівнів має важливе значення, оскільки окремі функції відіграють відмінну роль, виходячи із завдань, предмета і методу правового регулювання. Загальноправові функції можуть бути конкретизовані в інших функціях. Безперечно, що загальноправові функції права не можуть охопити всього масиву конкретних форм і шляхів впливу права на суспільні відносини. Вони відбиваються у дії інших функцій, які мають певну диференціацію. Тому виникає необхідність ввести у науковий обіг поняття функції основної та похідної, юридичної та соціальної функції права. Такий поділ допомагає простежити багатогранний вплив права на суспільні відносини. Стан впливу права на макро- та мікрооточення, на суспільні відносини дозволяє виокремити загальні (основні або першого рівня) функції права, тобто функції, властиві всім галузям, а також функції особливі (специфічні, другого рівня) або менш загального значення. Загальними функціями виступають організаційна (інтегративна), соціально-економічна, регулятивна, охоронна, екологічна, виховна і політична. Так, охоронна функція відбивається практично у всій системі правових відносин, правового регулювання то-

що. Це дає нам підстави у структурі правового регулювання розрізнити саме охоронне та зобов'язальне регулювання. Політичний контекст також є властивим для функції всіх галузей права, адже всі вони так чи інакше здійснюють виховний, ідеологічний та політичний вплив на громадян, усіх учасників правових відносин, оскільки у цій функції подекуди відбиваються політичні інтереси учасників правових відносин. Інформаційна функція права є також основною, оскільки саме через певну інформацію (дані) нормативного масиву (іноді не зовсім узгодженого, не зовсім структурованого, сповненого суперечностей, що є характерним для інформаційного потоку) здійснюється вплив права, конкретної норми або інституту. Цей вплив адресується певному суб'єктові; у ньому в формі вимог, вказівок, заборон, зобов'язань визначається предметна дія (операція, діяння, діяльність), дія права в часі і просторі, а також його вплив за певним колом осіб. Функції менш загального значення є характерними лише для деяких галузей права. Так, наприклад, компенсаційна функція притаманна цивільному, фінансовому і трудовому праву. Функція економії репресії є характерною для адміністративного та кримінального права. Крім того, окремій галузі чи, навіть, інституту можуть бути притаманні деякі, специфічні функції (наприклад, карна функція є характерною для кримінального права). Питання співвідношення міжгалузевих та галузевих функцій права має важливе значення. Функції галузей права, на відміну від міжгалузевих функцій, мають певну специфіку, яка визначається предметом, методом, завданням та джерелами правового регулювання цієї галузі. Загальні функції права водночас включають глибинні, фундаментальні відноси-

ПОГЛЯД НАУКОВЦЯ

ни й не охоплюють розмаїття форм впливу права на конкретні суспільні відносини. Ця можливість виникає при порівнянні змісту основних (загальних) і галузевих функцій, які відбиваються в основних функціях.

Галузеві функції права можуть доповнювати або конкретизувати основну функцію. Так, функції кримінального права доповнюють, конкретизують охоронну функцію права набагато більше, ніж функції цивільного, трудового або сімейного права. Окремі галузі права (трудова, господарське, фінансове) акумулюють норми, спрямовані на вирішення соціальних цілей. При цьому вони координуються не самі по собі, а через інтегративні механізми. Саме таким чином досягається кумулятивний правовий вплив на соціальну систему, соціальне мікро- та макроточення державних інституцій. Співвідношення міжгалузевих (ос-

новних) та галузевих (похідних) функцій права можна розуміти як співвідношення загального і особливого, тобто у взаємозв'язку, єдності чи взаємодоповненні загальних і похідних функцій. Отже, система функцій права є продуктом правової системи та внутрішньої державної політики. І вона не є незмінною. Якщо сфера суспільного життя, як галузь права стає суспільно необхідною або, навпаки, непотрібною, ця сфера починає активно регулюватися нормами права. Чи навпаки, в певних політичних, соціальних або економічних умовах згортається предмет регулювання, тоді можливо правомірним буде говорити про консервацію, послаблення відповідної його функції. ♦

Список використаних джерел:

1. *Правовая система социализма. Функционирование и развитие.* / Отв. ред. А.М. Васильев. — М.: Юридическая литература. — Кн. 2. — С. 13-15.
2. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Т. 13. С. 6-7.
3. *Проблемы общей теории права и государства: учебн. для вузов* / Под общ. ред. В.С. Нерсесянца. — С. 369.
4. Скакун О.Ф. *Теория государства и права (энциклопедический курс): учебн.* — Х.: Эспада, 2005. — С. 569).
5. *Адміністративне деліктне законодавство: зарубіжний досвід та пропозиції реформування в Україні* / Авт.-упоряд. О.А. Банчук. — К.: Книги для бізнесу, 2007. — С. 127-145).
6. *Конституции зарубежных государств: учеб. пособие* / Сост. проф. В.В. Маклаков. — 4-е изд., перераб. и доп. — М.: Волтерс Клувер, 2003. — 623 с.
7. *Теорія держави і права. Академічний курс.* — Підручник / За ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. — 2-е вид. перероб і допов. — К.: Юрінком Інтер, 2008. — С.319.
8. *Правова система України. Історія, стан та перспективи.* — У 5 т. — Х.: — Право, 2008. — Т.1: *Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України* / за заг. ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. — С.20.
9. *Теорія держави і права. Академічний курс.* — С. 320
10. Ковальський В.С. *Охоронне регулювання правовідносин: поняття та ознаки* // Вісник господарського судочинства, 2008, № 4, — С. 67-72.